

Natuurtechnisch begrazingsbeheer:
Landschapstypes en schapen
Methodes van aanpak
Verhouding terreineigenaar-schapenhouder
Schapenhouderij in dienst van de natuur
Voeding en gezondheid in de natuur
Begrazingsplannen
Bedrijfseconomische opzet

Natuurtechnisch begrazingsbeheer

Al eeuwen lang drukken grazende schaapskuddes hun stempel op het Nederlands landschap. Schapen kwamen in allerlei landschapsvormen voor en vormden op de arme zandgronden zelfs eeuwenlang een essentiële schakel in de mestvoorziening van es, eng of veld.

Vanuit de oernatuur ontwikkelde zich een soort halfnatuur waarin de mens met zijn vee vormbepalend was, waardoor stabiele halfnatuurlijke ecosystemen zich konden ontwikkelen. Tot in het begin van de 20e eeuw bleven veel van deze halfnatuurlijke landschappen intact. De schapen in verschillende landschappen pasten zich uiteraard aan aan de omstandigheden. Zo ontstonden de kust- en polderschapen (melkschapen, Texelaar, Zwartbles) op de rijke gronden, en de heideschapen op de arme gronden. Typische schapenlandschappen in ons land zijn de heides en kalkgraslanden, dijken, kwelders en polders.

Landschapstypes en schapen

Bij de instandhouding van het Nederlands landschap zijn schapen onmisbaar. In een aantal situaties kan een landschapstype zelfs alleen voortbestaan als schapen of schaapskuddes worden ingezet. Hieronder volgt een aantal landschapstypes en de betekenis van schapen daarbij.

Heide

Het meest bekende schapenlandschap is de heide. Bij het herstel en behoud van heide is schapenbegrazing onmisbaar. Door de selectieve vraat van de dieren verdwijnt het gras en de opslag van bomen. De verschillende heidesoorten kunnen daardoor optimaal gedijen.

Kalkgraslanden

De kalkgraslanden in Zuid-Limburg worden in de streek ook heide genoemd en hebben daar ook duidelijk overeenkomsten mee. Kalkgraslanden zijn zeer schrale graslanden met hoge floristische waarden. Onderzoek en aanpak in de praktijk hebben aangetoond dat behoud en herstel alleen goed lukt met periodieke beweiding door schaapskuddes.

Bloemendijken

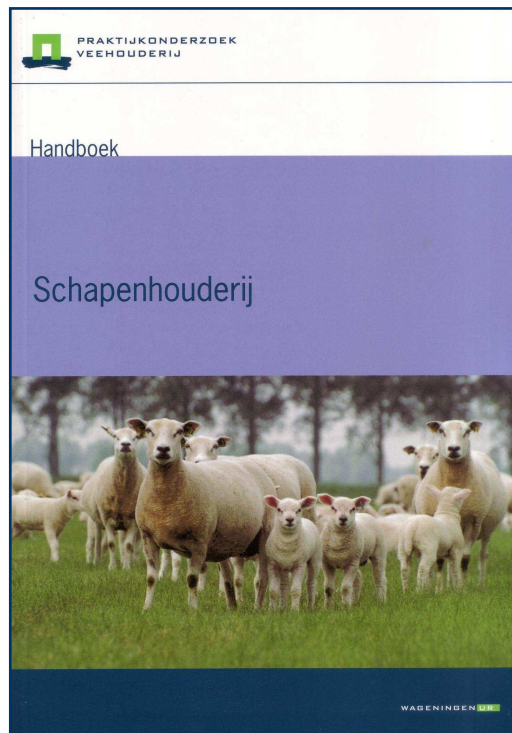
In de loop van de tijd heeft zich een gespecialiseerde vorm van schapenhouderij ontwikkeld op dijken. Al vele eeuwen wordt gebruik gemaakt van schapen om de grassen op de dijken kort te houden en de zode aan te trappen en daarmee te verstevigen. Zonder bemesting en periodiek begrast met ruime rustperiodes konden zo de beroemde bloemendijken zich ontwikkelen.

Polders

In de polders komt men overal grote en kleine groepen schapen tegen, soms in combinatie met koeien. Met name op terreinen met een geringe draagkracht kunnen schapen uitkomst bieden. Op veel plaatsen wordt schapenbegrazing gecombineerd met weidevogelbeheer.

Kwelders

Op enkele plaatsen in ons land worden ook de kwelders begrast door schapen. Soms worden ze gehoed, vaak ingeschaard. Bij hoge waterstanden zoeken de dieren hogere gronden zoals duinen op. De begrazing ter plaatse voorkomt dat de kwelders steeds verder dicht groeien met grassoorten (bijvoorbeeld helmgras). De typische kwelderplantsoorten als lamsoor en zeeaster profiteren daarvan.

Randstedelijk groen

Sinds enige jaren vinden schaapskuddes ook hun weg in het randstedelijk groen. Aan de vraag om meer natuur in de stad wordt hiermee invulling gegeven. Maaien en storten van maaisel wordt overbodig en de ecologische kringloop wordt hersteld.

Schapenhouders onmisbaar in het Nederlands landschap

De komende decennia neemt het totale oppervlak natuurgebieden in Nederland fors toe. De overheid verwerft hiertoe nog vele duizenden hectares terrein. De ecologische hoofdstructuur zal uitgebouwd worden. Ook rond de steden komt meer natuur. Daarbij zal ook veel schapenland zijn.

Het ligt voor de hand dat bestaande schapenhouderijen hun werkwijzen aanpassen en extensiveren. Specialisatie is geboden. In de volgende paragrafen wordt hier nader op in gegaan.

Methodes van aanpak

Enkel begrazing

Bij begrazing door schapen kan periodiek begraasd worden met een schaapskudde met herder of in een systeem van omweiden. Het omweiden kan in vaste of verplaatsbare rasters. Daarnaast wordt soms ook voor standbeweiding gekozen.

Met een gehoede schaapskudde kan het beste natuurresultaat gehaald worden. Men kan de dieren precies op het juiste moment op de juiste plek brengen. De resultaten zijn structureel in zowel de hoogte als in het horizontale vlak. Grasland wordt bijvoorbeeld gevarieerder met een groot aandeel kruiden. In heide ontstaan mozaïeken van hei-schraal-grasland, jonge en oude heide en bosschages.

Tussen de begrazingen in (rustperiodes voor flora en fauna) kunnen wilde planten zaad zetten en in het broedseizoen kunnen vogelrijke plekken gemeden worden.

Een groot voordeel van begrazen met een gehoede kudde is dat er geen rasters nodig zijn. Met name in randstedelijke groengebieden, waar rasters vaak ongewenst zijn, is dit een groot voordeel. Het brengen van grote grazers in deze gebieden achter robuuste rasters lijkt een wat modieuze oplossing waarvoor een goed alternatief bestaat: de stadsherder. Die stadsherder is bovendien ook nog gastheer en toezichhouder in het terrein.

Ook met periodiek omweiden in vaste of verplaatsbare rasters met lange rustperiodes kunnen goede resultaten gehaald worden. Het nadeel van grazen in vakken is echter dat deze methode erg bloksgewijs plaatsvindt. Er ontstaan scherpe grenzen in de terreinen. Ook kan er minder flexibel gereageerd worden op plotseling optredende veranderende omstandigheden zoals bijvoorbeeld een weersomslag.

Een ander groot voordeel van periodieke beweiding, zowel gehoed als in omweiding, is dat er genetische uitwisseling plaatsvindt tussen verschillende terreinen. Schapen verplaatsen grote hoeveelheden diasporen en insecten(eieren) in de vacht, in de ingewanden en tussen de hoeven tussen de verschillende terreinen waar ze grazen. Aangezien sommige kuddes echt op trek zijn in een groot gebied (soms een provincie groot) is dit een niet te onderschatten ecologische meerwaarde. Deze ecologische links tussen terreinen op grotere afstand is een duidelijke meerwaarde ten opzichte van rasterprojecten met grote grazers die hun eigen terrein niet verlaten.

Bij begrazing in de natuur is standbeweiding met schapen, zeker in grote aantallen, minder gunstig. Hoge dichtheden schapen in standbeweiding laten nauwelijks bloei en zaadzetting toe. Slechts in relatief grote terreinen en dan in lage dichtheden kan standbeweiding positieve resultaten opleveren. De schapen vreten in het groeiseizoen lang niet alle biomassa-productie op, zodat bloei en zaadzetting kunnen optreden. De vegetatieontwikkeling is verder spontaan. Onder bepaalde omstandigheden kan dat als positief worden uitgelegd. Slechts met variëren van de aantallen schapen kan men de begrazing sturen.

Maaien en nabeweiding

In een aantal situaties wordt gekozen voor een systeem van maaien in combinatie met nabeweiden. Voorbeelden hiervan zijn soortenrijke hooilanden en bloemendijken. Men wil dan in het voorjaar de aanwezige hooilandsoorten eerst laten bloeien en zaadzetten, voordat men tot afvoeren van de biomassa overgaat. Aangezien schapen na de zaadzetting de hoge vegetatie moeilijk kunnen afvreten – er wordt dan veel plat gelopen - ligt een maaibeurt met afvoeren dan meer voor de hand. De schapen kunnen dan vervolgens wel weer de nagroei aanpakken.

Meer natuur met begrazing in plaats van maaien en afvoeren

In veel natuurlijke terreinen met een graslandvegetatie wordt een beheer toegepast van enkele maai beurten met afvoer van het maaisel. Deze beheersvorm is duur door de afvoerkosten en verwerkingskosten van het maaisel. Daarnaast blijven dit soort terreinen structureel arm, omdat steeds opnieuw alle structuur wordt verwijderd. Daarnaast hebben met name de kruiden die twee seizoenen nodig hebben om tot bloei te komen vrijwel geen kans. De vele rozettenvormende kruiden komen in dit soort grasland vrijwel niet voor. Vervangen van maaien en afvoeren door beweiding heeft dus een aantal voordelen: De structuur en overjarige kruiden nemen toe en men herstelt de ecologische kringloop.

De praktijk

In de praktijk komt men duizenden schapen tegen die ingezet worden bij de een of andere vorm van natuurbeheer. Het aantal gehoede kuddes neemt weer duidelijk toe op de heide, in het mergelland, langs beken, in stadsparken en op dijken. Daarnaast lopen vele tienduizenden schapen op dijken, in de uiterwaarden en polders en houden daar het landschap in stand en steeds vaker met een op natuurontwikkeling toegesneden begrazingsregime.

Verhouding terreineigenaar-schapenhouder

Contracten

Schapen treft men aan in terreinen van diverse terreineigenaren. Denk daarbij aan landelijke en regionale natuurbeschermingsorganisaties, gemeenten, provincies, domeinen, waterschappen, waterleidingbedrijven, recreatieschappen, particulieren, enzovoort.

Door het grote aantal begrazingsprojecten zijn er zeer veel verschillende contracten met terreineigenaren en opdrachtgevers. Er zit weinig lijn in en het is onmogelijk om hier kort te beschrijven hoe het een en ander in de praktijk geregeld is. Grofweg is er een tweedeling in een meer traditionele landbouwkundige aanpak en een moderne natuurtechnische aanpak.

Een aantal terreineigenaren heeft nog duidelijk de aanpak van inscharing van vee. De schapenhouder wordt als agrariër behandeld en hoeft zich inhoudelijk niet met de begrazing te bemoeien. Het contract is dan ook een pachtcontract of inschaarcontract. Vaak moet men zelfs betalen om vee in te mogen scharen. Soms betaalt de terreineigenaar via een beheerscontract weer geld terug aan de inschaarder.

Tegenwoordig ziet men de schapenhouder steeds vaker als meedenkende loonwerker, met flexibel inzetbaar vee. Er wordt dan een onderhoudscontract opgemaakt voor een of voor meerdere jaren, waarin een duidelijke resultaatsverplichting is opgenomen. De schapenhouder krijgt een vergoeding voor zijn prestatie. Die prestatie kan een aantal graasdagen zijn, maar ook het in een bepaalde kwaliteit brengen van een terrein. Deze laatste aanpak heeft duidelijk de toekomst.

Mineralenboekhouding en grondgebruikersovereenkomsten

Om het een en ander binnen de MINAS (mineralenboekhouding) mogelijk te maken, worden vaak grondgebruikersovereenkomsten getekend, zodat de schapenhouder op papier ook plaatsingsruimte voor zijn vee krijgt. De schapenhouder moet voor zijn schapen waarvoor hij geen vaste grond heeft (eigendom of pacht) niet grondgebonden mestproductierechten hebben. Als hij ze niet heeft uit het verleden, zal hij ze moeten verwerven. Het lijkt erop dat dit laatste gaat verdwijnen en alleen de MINAS overblijft. Dan geeft de grondgebruikersverklaring voldoende basis om de MINAS rond te krijgen.

Subsidieregelingen

Naast onderhoudscontracten zijn er nog verschillende subsidieregelingen om schapenhouderij mogelijk te maken in de natuur. Een aantal schaapskuddes is ideëel van opzet en wordt lokaal gesubsidieerd en gesponsord. Enkelen daarvan krijgen ook nog een bijdrage van het Ministerie van LNV. Deze bijdrage is echter momenteel bevroren en wordt mogelijk afgeschaft.

Sinds 2000 is het ook mogelijk gelden te krijgen uit het Programma Beheer van het Ministerie LNV. Dit zijn gelden die bedoeld zijn voor natuurbeheer in de erkende natuurgebieden en om agrarisch natuurbeheer. In beide gevallen gaat het om gelden die gekoppeld zijn aan doelpakketten met een meetbaar eindresultaat. Er zijn lichte en zware pakketten waarbij de vergoedingen tot enkele duizenden gulden per ha kunnen oplopen.

De gelden voor natuurbeheer komen in de meeste gevallen terecht bij natuurbeschermingsorganisaties die deze gelden kunnen inzetten om schapenhouders in te schakelen. In principe kan een agrariër zelf ook voor deze gelden in aanmerking komen als hij eigenaar van een natuurterrein is of een meerjarig gebruiksrecht heeft. Daarvan zijn inmiddels enkele voorbeelden bekend.

Bij agrarisch natuurbeheer in het kader van Programma Beheer is de situatie anders. Daar sluit de agrariër (eigenaar of pachter) een contract af voor 6 jaar voor een bepaald pakket. De contracten uit het agrarisch natuurbeheer vervangen op termijn de contracten uit de Relatienota.

Uitgebreide informatie over Programma Beheer kan gehaald worden van de internetsite van het Ministerie van LNV. Aanvragen lopen via de verschillende regionale kantoren van LASER.

Schapehouderij in dienst van de natuur

Omdenken

Wanneer men schapen gaat houden om natuurterreinen te beheren, wordt het schaap van doel tot middel. Het hoofddoel is dan niet het produceren van zoveel mogelijk dikke lammeren, maar het krijgen van bijvoorbeeld zoveel mogelijk orchideeën, vlinders of vogels.

In de praktijk echter praten de schapehouders slechts over één ding: de productiviteit van de koppel.

Helaas komt het nog te weinig voor dat de natuurschapehouder praat over aantallen klokjesgentiaan, rode dopheide, nachtzwaluw of grutto. De schapehouder die echt mee wil doen met natuurbeheer moet omdenken en zich aanpassen aan de te realiseren natuurdoelen.

Aanpassen bedrijf

De belangrijkste eerste stap is de keuze van het schapenras. Vaak moet een echte kudde opgezet worden van schapen met een goed kuddegevoel. Voor de schrale gronden zijn hier de verschillende rassen heideschapen de meest voor de hand liggende keuze. Deze rassen zijn door de eeuwen heen gehouden op dit soort gronden en zijn daar in aanleg dan ook zeer geschikt voor. Hoedt men de schapen op wat rijkere gronden als bermen, beek- en rivieroeveren en dijken, dan zijn de wat meer beveleesde types als Duitse Zwartkop en Merino ook inzetbaar. Ook worden hier wel kruisingen van heideschapen en luxere vleeschapen voor gebruikt. Zo'n kruising heeft vaak de goede eigenschappen van beide ouderlijnen in zich: de soberheid van het heideschaap en iets meer volume en vleesaanzet van het vleesschaap. Kenmerkend voor de kuddeschapen is de eigenschap om zich in het beperkte aantal graasuren van de dagelijkse heerdgang (8-10 uur) te kunnen voeden. Een goed kuddeschaap vreet de hele tijd door tijdens de rondgang door de grote pensinhoud. Tijdens de lange nachtelijke rustperiode kunnen de schapen dan volop herkauwen.

Voor natuurbeheer binnen een systeem van omweiden zijn de eisen aan de ingezette schapen minder streng. Zeker in de polders zijn de gronden dermate rijk dat een behoorlijke productie gemaakt kan worden. Rekening houden met het broedseizoen van de weidevogels of zaadzetting van de wilde planten is dan de meest natuurgerichte daad. In de praktijk betekent dat vaak dat men niet voor 15 juni op het land mag. Dat vraagt natuurlijk om goede inpassing in de bedrijfsopzet. Er zullen ook weidegronden voor het voorjaar moeten zijn. Overigens moet men er rekening mee houden dat schapen brengen in terreinen, waar de voorjaarsproductie tot aan de zomer blijft staan, moeilijk is. Het lange gras op stam kan vaak beter eerst gehooïd worden. De schapen kunnen dan de nagroei weggrazen. Laat men het lange, afstervende gras toch begrazen, dan valt de conditie van de schapen vaak terug.

Het echte natuurschaap moet op de eerste plaats dus sober zijn. Daarnaast moet het streven naar zoveel mogelijk lammeren drastisch bijgesteld worden. In het verleden wilden herders per ooi maar één lam hebben. Werd er toch een tweeling geboren, dan werd er vaak eentje afgemaakt.

Het beste kan gewerkt worden naar een heel natuurlijke gang van zaken. Lopen de schapen vrijwel het hele jaar onder sobere omstandigheden, dek dan ook onder die omstandigheden. Een schaap dat dan een tweeling krijgt, kan dat meestal ook aan. Gaat men echter de dieren tijdens het dekken luxer weiden om te "flushen" voor meer tweelingen, dan krijgt men onherroepelijk problemen laat in de dracht. Bij een deel van de tweelingdragers is een goede conditie niet te handhaven.

De lamperiode moet afgestemd zijn op de begrazingsverplichtingen die men aangaat. Moet een kudde al vroeg in het jaar weer op trek, dan is het gunstig om vroeg te lammen, zodat men niet op stap hoeft met al te kleine lammetjes. Vroeg lammen betekent wel meer voerkosten. In een echte winter zal men de dieren lang binnen moeten houden. Hoeft men niet op trek, maar blijven de schapen op één plek, dan is iets later lammen nog zo gek niet. Men heeft geen last meer van de winter en kan de stalperiode zeer kort houden.

Pas op met lammen in de natuur. De kuddeschapen lammen in het algemeen gemakkelijk af en vaak ook alleen. Groepen kraaien kunnen de pret echter al gauw bederven, zeker bij weinig beschutting. Sommige kraaien zijn specialisten met aanvreten van de weke delen van de pas geboren lammeren. Ook vossen vormen soms een probleem.

Selectie binnen het koppel is natuurlijk de basis voor probleemloos werken. Probeer zoveel mogelijk van jaar tot jaar de manier van werken hetzelfde te houden. De beste koppels ontstaan door consequente fokkerij onder stabiele omstandigheden. Dit is goed te zien bij een aantal al langer bestaande schaapskuddes in Nederland. De sterken uit de kuddes waren het startpunt van de fokkerij en hebben de basis gevormd voor het nageslacht.

Nu heeft men grote groepen gelijkwaardige dieren die gemakkelijk zijn in gebruik en daadwerkelijk invulling geven aan natuurbeheer. Op te veel plaatsen ziet men een zigzagkoers met elk paar jaar een andere aanpak.

Voeding en gezondheid in de natuur

Begrazingsperiode

De periode dat schapen in natuurterreinen worden ingezet, kan nogal verschillen. Er is bijna geen enkel terrein waar schapen het hele jaar op terecht kunnen.

In heidegebieden ligt de begrazingspiek in de zomer, wanneer de vergrassing wordt aangepakt. Soms kiest men bij veel boomopslag ook nog voor enige winterbegrazing.

Vaak wil men in het voorjaar geen begrazing vanwege bodembroeders of ruimte voor bloei en zaadzetting. Dit beheer komt vaak voor op kalkgraslanden, natuurweides en dijken. Als men periodiek kortstondig beweidt met lange rustpauzes, kan begrazen in het voorjaar voor de bloei en zaadzetting geen kwaad.

Na de natuurbegrazing in het zomerseizoen moet voor de wintermaanden een andere oplossing gezocht worden.

Vaak wordt die gevonden in het naweiden van de schapen op boerenland. Voor sobere schapen is dat wat in de weides blijft staan in het late najaar, luxe kost te noemen. Ook groenbemesters kunnen prima wintervoer zijn. Zonder bijvoeren kan men dan de winter door. Wel hebben de dieren vaak extra mineralen nodig vanwege de eenzijdige kost bij de boeren.

Het is belangrijk om het lamseizoen af te stemmen op het voedselaanbod in de terreinen en op de begrazingsverplichtingen die men aangaat. In veel natuurterreinen komt de voorjaarsgroei laat op gang en moet men dus ook niet te vroeg laten lammen. Wil men toch vroeg laten lammen, dan betekent dat automatisch een lange stalperiode. Ook moet er aan gedacht worden dat bij een gehoede kudde die zich veel verplaatst of graast op een plaats waar het voedselaanbod niet erg royaal is, niet al te kleine lammeren moeten meelopen. Zeker tweelingen krijgen het dan moeilijk.

Voeding in de natuur

Als natuurlijke typen schapen de kans krijgen te scharrelen en te selecteren, zijn ze uitstekend in staat zich zelf te voeden, ook in schrale terreinen. De dieren pikken zelf de meest voedzame delen eruit. Bij de dagelijkse heerdgang storten de schapen zich vaak eerst op het verse gras, maar na enkele uren zoeken zij meer ruwigheid. Dit kan men uitbuiten om ruigteplekken of opslag van bomen en struiken aan te pakken.

Schapen eten platgelopen lang gras slecht af. Het is beter dit te voorkomen, door bijvoorbeeld een vroege graasronde in het voorjaar. Daar profiteren de bloeiende planten ook van.

Soms is het mineralenaanbod in natuurterreinen te beperkt. Bijvoeren van mineralen is dan noodzakelijk. Verwen de schapen niet te zeer, ze zijn in gevarieerde terreinen goed in staat mineralen uit allerlei planten te halen. Voorbeelden zijn wilgen en brandnetel, die dan ook nog worden terugdrongen.

In de natuurterreinen is het aantal plantensoorten vaak erg hoog. Door aanleg en ervaring weten de dieren precies wat ze moeten hebben. Naast voeding halen ze er ook medicinale stoffen uit (boerenwormkruid is een van de meest bekende). Echt giftige planten worden gemeden als men de dieren maar niet dwingt. Andere giftige planten leren ze eten, zoals Amerikaanse vogelkers en eikels. Eerst eten de dieren die planten met mate, totdat ze er bijna ziek van worden, dan steeds meer door de opbouw van lichamelijke weerstand. Brengt men dieren die dat niet van jongs af aan gewend zijn bij een overvloed aan Amerikaanse vogelkers of eikels, dan kunnen er slachtoffers vallen!

Heeft men een bedrijf van behoorlijk omvang dan kan het interessant zijn om schapen naar leeftijd, dracht, lammerenaantal en conditie in verschillende koppels onder te brengen. Met de jonge dieren kan men dan winterbegrazing uitvoeren (hier is vraag naar!) als men ze niet dekt. Dieren die een zware dracht en zoogperiode achter de rug hebben, kan men in de rijkere terreinen plaatsen. Ooien met één lam kan men hoeden en ooien met twee lammeren laat men nog even thuis. Zo kan men een goed management van de dieren combineren met een optimaal resultaat in de natuur.

Gezondheidszorg

De normale gezondheidszorg die bij schapen nodig is, geldt ook voor schapen in natuurgebieden. In het algemeen zijn schapen in natuurgebieden vrij gezond te noemen. Een aantal punten vragen wel om extra aandacht.

Omdat in de natuur extensief geweid wordt of getrokken wordt met de kudde, is de wormdruk vaak lager dan op het boerenbedrijf. Er kan zelfs gewerkt worden aan de natuurlijke opbouw van weerstand tegen wormen. Verraderlijk zijn echter de nachtweides waar de dieren veel terugkomen.

Vooral lammeren kunnen daar wormen opdoen. Die nachtwoedes kunnen ook broedplaatsen voor rotkreupel zijn. Regelmatig vanuit de nachtwoede door de ontsmettingsbak is zeer zeker aan te raden, zeker in natte periodes. In natte terreinen is er ook altijd gevaar voor besmettingen met leverbot, vooral bij natte overgangszones naar moerassen of sloten.

Het is belangrijk dat de zich verplaatsende kudde, zeker bij verplaatsing over langere afstand, niet in contact komt met andere schapen of evenhoevigen. Een ongewenste visite in een andere weide met schapen kan al snel een insleep van ziekten met zich meebrengen, zowel voor de andere schapen als de eigen dieren. Bekijk daarom van tevoren goed de trekroute.

Begrazingsplannen

Een schapenhouder die geheel van natuurterreinen afhankelijk is, moet jaarlijks strak plannen. Hoe meer terreinen, des te ingewikkelder de planning. Voorwaarde voor een goed begrazingsproject is het opstellen van een goed begrazingsplan door een deskundige. Te vaak wordt een begrazingsproject ad hoc opgestart met te weinig natuurwetenschappelijke onderbouwing of te weinig maatschappelijk draagvlak. Dit soort projecten zijn op voorhand al bijna kansloos.

Men moet inventariseren hoe de te begrazen terreinen erbij liggen en naar welk natuurdoeltype gestreefd moet worden. Per gebied of deelgebied moet de intensiteit van de uit te voeren begrazing duidelijk zijn, op welk moment begraasd moet worden en waar gehoed moet worden of begraasd in raster. Duidelijk moet zijn waar de dieren in de winterperiode blijven. Het beste kan men de begrazingsverplichting in graasdagen vastleggen (één graasdag is dat wat één schaap op één dag eet).

Aandachtssoorten van plant of dier moeten bekend zijn. Een goede schapenhouder of herder kent zijn terreinen en weet waar de bijzondere planten staan en bijzondere dieren leven. Door strategisch te werk te gaan kunnen zeldzame planten bloeien en zaad zetten en heeft de (avi)fauna rust voor foeragering en voortplanting.

Gekoppeld aan een strakke begrazingsplanning hoort een goede begrazingsverslaglegging en monitoring van de natuurontwikkeling opgezet te worden. Nog jaren later moet duidelijk zijn wat waar gebeurd is, zodat gewenste en ongewenste ontwikkelingen verklaarbaar zijn en bij te sturen. Maar al te vaak krijgen de schapen de schuld van allerlei negatieve ontwikkelingen waarop zonder verslaglegging en monitoring geen weerwoord te geven is.

Als praktijkvoorbeeld is de begrazingsplanning voor 2001 van de Grote Heide bij Venlo opgenomen in tabel 1. Hierin wordt eerst aangegeven welke begrazingsdruk per deelgebied nodig is. Op grond van ervaring is voor dit terrein vastgesteld dat de begrazingsdruk 175 graasdagen per ha per jaar moet zijn op de meest schrale terreingedeelten en kan oplopen tot 500 graasdagen per ha per jaar voor de rijkere delen. Vervolgens wordt per blok van 4 weken aangegeven hoe intensief begraasd moet worden. In de wintermaanden wordt licht begraasd toegespitst op bestrijding van boomopslag. In het voorjaar wordt de begrazingsdruk langzaam opgevoerd om de bodembroeders te ontzien. In de zomermaanden wordt stevig begraasd om de vergrassing van de heide aan te pakken. Naar de winter toe zakt de begrazingsdruk weer.

Tabel 1 Begrazingsdruk en –planning Grote Heide Venlo 2001

A Begrazingsdruk in graasdagen per ha en per jaar			
Vegetatietype	Oppervlak in ha	Graasdagen/ha	Graasdagen/jaar
Jonge heide	34	350	11.900
Vergraste heide	31	500	15.500
Grasland	31	500	15.500
Boschages	4	175	700
Pioniervegetatie	40	175	7.000
			50.600
B Begrazingsplanning in graasdagen per 4 weken			
Week	Graasdagen	Week	Graasdagen
01-04	1.400	29-32	7.000
05-08	1.400	33-36	7.000
09-12	1.400	37-40	7.000
13-16	1.400	41-44	7.000
17-20	2.800	45-48	4.200
21-24	4.200	49-52	1.600
25-28	4.200	Totaal	50.600

Bedrijfseconomische opzet

Bij schapenhouderij ten dienste van de natuur gaat de landbouwkundige rentabiliteit sterk achteruit. Het aantal lammeren en de groeisnelheid nemen af, en de lammeren zijn minder beveleesd.

Bij grazen onder schrale omstandigheden kan men stellen dat met wat de schapen landbouwkundig opleveren samen met de oopremie de winter- en stalperiode betaald kan worden, en dat de opdrachtgevers het werk aan de schapen in de natuurterreinen moeten betalen. Tabel 2 is een rekenvoorbeeld over wat begrazing per ha kost bij de inzet van een kudde van 250 schapen.

Tabel 2 Kosten begrazing, kudde van 250 schapen per ha per jaar

	Arbeids- belasting uur/dag	Arbeidskosten per dag*	Goed ontw. heide 350 gd/ha	Vergraste heide 500 gd/ha	Schraal grasland 1000 gd/ha	Beek- en dalgronden 2000 gd/ha
Vast raster (makkelijk)	2,5	f140,- € 63,53	196	280	560	1.120
Vast raster (moeilijk)	3,75	f210,- € 95,29	294	420	840	1.680
Flexinet	5	f280,- € 127,06	392	560	1.120	2.240
Met herder	8	f448,- € 203,29	627	896	1.792	3.584

* Er is uitgegaan van € 25,50 (f 56,-) per uur, inclusief verzekeringen, vervoer en overhead.

In de tabel nemen de arbeidskosten per dag toe bij gebruik van een vast raster, flexinet of herder. In het vast raster wordt alleen dagelijkse verzorging van en toezicht op de dieren gedaan. Soms zijn de omstandigheden moeilijk bij een onoverzichtelijk terrein, (te) veel wandelaars met honden of afwezigheid van water. Bij de flexinetten komt het zetten van de netten er nog bij. Bij het systeem met een herder wordt de hele werkdag gevuld. Uit tabel 2 blijkt ook dat hoe rijker het terrein, hoe meer de begrazing kost.

Maakt men in een gehoede situatie de kudde kleiner dan 250 dieren, dan nemen de kosten per ha ook toe. De kudde doet dan immers langer over het afgrazen van een ha. Bij de inzet van een grotere kudde nemen de kosten per ha af. Dit laatste gaat in de praktijk overigens alleen in zeer grootschalige en overzichtelijke terreinen. Vaak is 250-300 dieren het maximale aantal. Door de kleinschaligheid van de terreinen.

Aan de hand van het voorbeeld is het vrij eenvoudig een begrazingscontract af te sluiten. De opdrachtgever moet weten wanneer en hoe intensief hij zijn terreinen wil laten begrazen, de contractant kan daar afhankelijk van de methode van aanpak (herder of rasters) zijn prijs tegenover zetten.

Opdrachtgevers schrikken soms van de prijs die de begrazing moet kosten. Met het invoeren van begrazingsbeheer krijgt men echter ook meer toezicht in de terreinen, zeker als er een herder bij de kudde loopt. Ook kan hij of zij dan gastheer of gastvrouw zijn in het terrein en mensen te woord staan of groepen rondleiden in het terrein.

Bij begrazing in weilanden met een beheersregime kan men de rentabiliteit van de schapenhouderij enigszins overeind houden en kunnen beheersvergoedingen gematigder zijn. Bij de start van ieder project moet men een goede calculatie maken van de te verwachten landbouwkundige revenuen en arbeidskosten.

Op steeds meer schapenbedrijven heeft men substantiële inkomsten uit educatie en recreatie. Het wandelen met de herder, het bezoeken van het bedrijf in de lamtijd of het houden van een scheerfeest wordt steeds populairder. Deze neveninkomsten kunnen belangrijker worden bij een steeds grotere behoefte van de stadsmens naar recreatie in het groen. De schapenhouder moet zich wel realiseren dat deze educatieve en recreatieve projecten op zichzelf staan en organisatorisch en financieel goed in elkaar moeten zitten. Ook hierbij moet goed gecalculeerd worden.